

SREĆKO KOVAČ

Korijeni pojmova oblika i tvari: začetci filozofije u praslavenskom mitu i hrvatskoj predaji

Sažetak

U radu se želi pokazati da se apstrakcijom od specifičnoga mitskoga povijesno-stilskoga konteksta te opojmljenjem („ideacijom“) predočaba o praslavenskim božanstvima Perunu i Velesu, posebice u hrvatskoj predaji, iz mitskoga sadržaja mogu izlučiti simbolički arhetipovi i apstraktni pojmovi oblika (*forma*) i prvotne tvari (*materia prima*). Na mitske se tekstove i sadržaje referiramo prema rekonstrukcijama i materijalima koje donosi Radoslav Katičić, i poredbenim analizama Mislava Ježića. Razlikujemo oblik (1) kao ono u čem se sastoji identitet i mogućnost stvari, (2) kao razložnost suda i formu opstojnosti, i (3) kao specifičan ustroj stvari, koji ujedinjuje njezine dijelove i aspekte u cjelinu i čini unutrašnju nužnost stvari. Ti se oblikotvorni pojmovi relativiziraju i nište u Velesovim pojavnostima, u kojima je ukodiran arhetipski pojam prvotne tvari. Na primjerima se iz Platónovih dijaloga povijesno potvrđuju pojedini aspekti dekodiranja mita kao konstitutivni za filozofiju. Gornji pristup otvara i pogled na korijene hrvatske filozofske misli, koja se u svojoj genezi može pratiti unatrag do praslavenskih mitskih arhetipova. Implementacijom kršćanstva pitanja se identiteta, razložnosti i ustroja cjeline postavljaju radikalno i zaoštreno, kako to pokazuje tekst Trpimirove darovnice (852.).

Uvod

Znatna je i dobro potvrđena činjenica da filozofija ne nastaje u suprotnosti spram izvornoga mita, nego spram epske, antropomorfizirane mitologije, koja se razvila iz njega (Ježić 2016: 19–20, 53–55). Kontinuitet se nastanka filozofije iz mita može potvrditi, primjerice, mnogim mjestima u tekstovima starih grčkih filozofa kao i u indijskoj filozofiji (Ježić 2016: 44–56). Ovdje se usredotočavamo na filozofske pojmove oblika (εἶδος, μορφή, *forma*) — kako u pojmovnom, tako i u perceptivnom smislu — i prvotne tvari (πρώτη ὕλη, *materia prima*) te želimo pokazati da se oni mogu pronaći naznačeni i ukodirani u odgovarajućim simboličkim arhetipovima praslavenskoga mita, posebice kako se je ostvario u hrvatskoj predaji.¹ Držimo da se *ap-*

1 Usp. primjerice, u Katičića o „prvobitnoj značenjskoj opreci“, u slavenskim jezicima, između *dervo* (‘biljka koja ima deblo, korijen i krošnjū’, ‘stablo’) i *dъrvo* (‘drvena građa’)

strakcijom od specifičnoga mitskoga povijesno-stilskoga konteksta te *opojmljenjem* („ideacijom”) praslavenskih božanstava, s njihovim obilježjima i međuodnosima, iz mitskoga sadržaja mogu izlučiti simbolički arhetipovi, a zatim i apstraktni pojmovi oblika i prvotne tvari.² Cilj nam je pokazati da se praslavenski mitski arhetip pojma oblika (*forma*) može pronaći u mitskoj predodžbi o bogu Perunu, a arhetip pojma prvotne tvari (*materia prima*) u predodžbi o bogu Velesu. U nastavku postupka, što ćemo ovdje samo spomenuti, držimo da se kao primitivni pojmovi mogu izlučiti i glavni tipovi složajâ oblika i prvotne tvari, i pronaći mitski naznačenima u predodžbenoj strukturi Mokoš – Jarovit (Juraj) – par Jarovit i Mara.

Izvori za mitski sadržaj na koje se ponajprije oslanjamo, jesu materijali koje donosi Radoslav Katičić pri rekonstrukciji praslavenskoga obrednoga teksta i, naposljetku, samih mitova,³ kao i poredbene analize mitskih tekstova provedene u Mislava Ježića s pripadnom tekstovnom podlogom.

Niz je potvrda o tom da su mitski likovi koji, u različitom kulturnom kontekstu, odgovaraju bogu Perunu, bili svjesno ugrađeni u samu filozofiju. Pritom, svakako, Perun kao Gromovnik ima svoj odgovarajući lik (inače epski opsežno stiliziran) u grčkom Zeusu (npr. Katičić 2008: 288, 311; Ježić 2016: 29, 31). No neki su bitni Perunovi aspekti kao „boga koji strijelom ubija zmaja”, „strjeljača”, osobito čisto i jasno istaknuti u Apollōnovu liku (v. Katičić 2008: 223–224, 220). Kako pokazuju primjeri iz Platōna, Apollōn se može shvatiti kao neposredni mitski prethodnik filozofije. Prema Platōnu su Sokratovi dijalozi svojevrsna služba „bogu u Delphima” i dokaz istinitosti Apollōnova proroštva o granicama ljudske mudrosti (*Apologija* 20e–21b, 21e–22a, 23a–c, u: Platōn 1964–1978, sv. 1). Nadalje, Sokrat u Platōnovu dijalogu uspoređuje običnoga Spartanca, upravo zbog njegove filozofske kulture, sa „strašnim kopljometnikom”, koji u razgovor „ubacuje” (usp. ἐνέβαλε) kratku i sažetu, ali snažnu, filozofski pogađajuću riječ (*Protagora* 342e, u: Platōn 1964–1978, sv. 2), a „sedam mudraca”, kako spominje Platōn, posvetilo je svoje „prvine mudrosti” Apollōnu (*Protagora* 343a–b).⁴ Da je u Platōna filozofija, i to osobito kao umijeće opovrgavanja, bitno vezana i uz „gostinskoga boga” (ξένιος θεός, tj. gostinski Zeus),

---

(Katičić 2008: 57). Taj primjer razlikovanja oblika i tvari ima temeljnu ulogu kad je riječ o „svjetskom drvu” („drvu života”), koje je jedna od središnjih predočaba (i kodova) praslavenskoga mita.

- 2 Pod *opojmljenjem* („ideacijom”) razumijemo poopćavanje karakterističnih zornih obilježja i shema do apstraktnoga pojma, pri čem kažemo da je neko zorno obilježje ili shema simbolična naznaka ili, u posebnome slučaju, simbolični arhetip nekoga pojma (tj. da je pojam u tom obilježju ili shemi zorno ukodiran). Kao što primjerice sokolov pogled može biti zorno ukodirani pojam oštine vida ili jasnoće spoznaje, a kuna s njezinim krznom zorno ukodirani pojam vrijednosti.
- 3 Katičićevo su glavno polazište i inspiracija istraživanja Ivanova i Toporova (npr. Ivanov i Toporov 1974).
- 4 Spomenimo uzgred i različite inačice predaje o Platōnovu božanskom rođenju u povezanosti s Apollōnom (k tomu, Sokratov se je i Platōnov rođendan slavio na dane dvodnevne Apollōnove svečanosti, prvi 6., a drugi 7. targelija). Usp. Swift Riginos 1976: 9–21.

koji motri prijestupe i zakonitost, potvrđuje početak dijaloga *Sofist* (216b, u: Platōn 1964–1978, sv. 7, i Platōn 1975).

Pojmovni par oblik – prvotna tvar raščlanjujemo u tri stupnja s odgovarajućim trima aspektima Perunova i Velesova božanstva. Razlikujemo oblik 1. kao ono u čem se sastoji *identitet* stvari: ono *što* one jesu prema njihovim svojstvima i odnosima. Pri tom identitet čini samo *moć* stvari, još joj ne jamčeći opstojnost. 2. Forma *razložnosti* oblikuje sud koji vodi istini, a u istini se *ozbiljuje* (čin, *actus*) identitet stvari, to *da* ona jest (*opstojnost*). 3. Naposljetku, oblik čini specifičan *ustroj* stvari, ujedinjuje njezine dijelove i aspekte u potpunu i skladnu *cjelinu*. Iz funkcionalnoga međuodnosa dijelova proizlazi cjelina kao nužan ishod te stoga taj međuodnos čini (unutrašnju) *nužnost* stvari.

Sukladno tomu, 1) najprije želimo pokazati da se Perun može opisati kao božanstvo istaknutoga i posvuda nazočnoga identiteta, koje je ujedno i zaštitnik identiteta svih bića u svojstvima i odnosima koja ih upravo čine onim što jesu. Nasuprot tomu, Veles je nesvedljiv na neki specifičan oblik i identitet, ništeći i identitet drugih stvari. 2) Perun je razložit, aktivno štiti istinu i opstojnost stvari, dok se Veles skriva i gubi u prividu, nepostojan je i ugrožava opstojnost stvari. 3) Perun je najviši vladar koji brani ustroj i cjelovitost svijeta, dok Veles teži partikularnoj samovlasti i potkopava ustroj svijeta.

Dosljedno rečenomu, držimo da se u mitskom opisu Peruna može pronaći simbolički ukodiran arhetipski pojam oblika, raščlanjen na arhetipske pojmove identiteta i mogućnosti, razložnosti i opstojnosti, cjelovita ustroja i nužnosti. U Velesa pak, u kojem je ukodiran arhetipski pojam prvotne stvari, svi se ti oblikotvorni pojmovi relativiziraju i nište. Nije, dakako, riječ o tom da bi svi ti pojmovi bili izričito prisutni u praslavenskoj mitskoj svijesti (iako neki od njih to u znatnoj mjeri i jesu), nego o tom da se mogu našom apstrakcijom i ideacijom izlučiti iz mitskoga sadržaja te da mogu poslužiti, ili su, uz pomoć drugih utjecaja, stvarno u pojedinim sredinama i poslužili izgradnji filozofske misli.

Važno je napomenuti da raznorodnost mitskoga skrovitoga kazivanja, s jedne strane, i izričite pojmovne raščlambe, s druge strane,⁵ onemogućuje logički ili filološki egzaktno izvođenje pojedinih apstraktnih pojmova iz mitskoga sadržaja, ali držimo da još uvijek omogućuje visoku uvjerljivost tvrdnje o njihovoj bitnoj povezanosti. Kao dodatnu potvrdu, upozorit ćemo mjestimice na još neke Platōnove referencije na mit. U smislu rečenoga, ovdje zastupane postavke ne prelaze okvire *induktivne* vjerojatnosti.

Uvodno napominjemo da je filozofski sadržaj mita, premda bez razlikovanja izvornoga mita („hijeratsko pjesništvo”) od „mitologije”, obrađene u pričama (v. Ježić 2016: 35–44), na podlozi grčke mitologije istaknuo, primjerice, Albert Baza-

5 „Mitski je govor ... metaforičan, misaon, skrovit i slikovit. On bira kakvu pojavu kao sliku kojom će pomoću analogije otkriti skrovitu istinu. Logički pak govor razlaže pojavu ili kazano u istinu koja se u njoj pojavila” (Ježić 1989: 71).

la, i to poglavito u kozmološkom smislu, kao „preteču znanosti” i kao „najstariji moralni i pravni zakon” (Bazala 1970: 96). Bazala posebno upozorava na mit kao, u kulturno-povijesnom smislu, „prvi korak od časovite, promjenljive struje doživljavanja k umnom snalaženju, početak stvaranja ‘ideja’ i postavljanja ‘idealnih ciljeva’” (Bazala 1970: 89). Znatno je i to da, prema Bazali, uloga mita ne završava povijesnim prijelazom na „logos” i znanost, nego mit i nadalje ostaje pozadinski očuvan u obliku „dispozicija” i kao izvorni, „narodnom biću” odgovarajući „tipičan stav prema svijetu i životu” („prvobitno označen ... pravac smisleno svrhovitoga obrazovanja”) (Bazala 1970: 77–78). Analogno primitivnim pojmovima koje ćemo ovdje opisati, uočavamo u Bazale tri spoznajne funkcije mita koji prati već afirmirani „logos”. Riječ je 1) o „funkciji” prethodnoga („prologičkoga”) trenutka spoznajnoga procesa, a to je „propozicija” („stav”), „pravac”, „u mitskoj dispoziciji zasnovani plan” („mitski propozicionalni akti”; Bazala 1970: 90, 85), što 2) podliježe postupku racionalne provjere i mogućega opravdanja, i praćeno je mitskim „ishodišnim zanosom” (živost, uvjerenje, jamačnost, živi odnos s „doživljenim” itd.). 3) „Mitska dispozicija” naposljetku („epilog”) ujedinjuje „raznomjerne perspektive znanosti” i obuhvaća sadržaj znanja u „jedinstvenom, cjelovito zaokruženom nazoru” (Bazala 1970: 86). Prema Bazali, „... mitska dispozicija vjerno prijanja uz ‘logos’ i prati ga do kraja, gdje se završava razumska konstrukcija” (Bazala 1970: 86). Držimo da Bazaline tri spoznajne funkcije, osim pred-logičkoga i poslije-logičkoga, te pratećega i „prijanjajućega” aspekta, imaju i izravan logički (pojmovni) smisao te da i sami konstitutivni elementi racionalnoga postupka kao takvi imaju svoju pra-sliku u mitskim, simboličkim arhetipovima.

Gromovnik i himerična zvijer

A. Gromovnik (*strjeljač*) – identitet (*neprotuslovlje*) i mogućnost

Prema konzultiranim izvorima, uključujući osobito i hrvatsku mitsku predaju, čini se da identitet svakoga predmeta stoji u suodnosu s Perunom, do mjere da Peruna možemo shvatiti i kao mitski „skrovito” simbolizirani pojam identiteta i neprotuslovlja. Perun identificira bilo koji predmet te ga oslobađa i čisti od onoga što mu ništi identitet (od „nečisti”, Katičić 2008: 209), oslobađa i čisti čitavo tijelo i sve njegove organe od svega zla i svega nepoželjnoga (Katičić 2017: 95, 96; Katičić 2008: 230–231), obnavlja predmete ili, ako pritom sam predmet ili čovjek stradaju, nadoknađuje ih, a čovjeku „otpušta grijeh” (Katičić 2008: 191, 195). Perun pritom „pere”, mlati,⁶ ubija, žga i pali svojim gromom, kamenom, munjom, vjetrom, olujom (Katičić 2008: npr. 189–190, 192, 202, 204–207, 214–216). Ti su Perunovi udari uistinu pogodci kamenom, ognjenom ili vodenom strijelom (Katičić 2008: 236–237) u identificiranu,

6 Izraz *mlatiti žito*, kao ‘izbijati zrnje’ (Ak. Rj.), što je ovdje ponajprije asocirano, odnosi se na vrstu čišćenja. Usp. i *trebišće*, što može dolaziti od *trijebiti* ‘krčiti’, ‘čistiti’ (Katičić 2017: 117, Katičić 2008: 307) i povezati se također i s Perunom (*Perunova trebišća*).

naciljanu metu. Pogotkom Perun „odstrjeljuje” s predmeta „nečist”, „pere”, „ubija” (tj. „bije”, ali ne nužno usmrćuje), pali, oslobađa i čisti predmet u njegovu identitetu (usp. Katičić 2008: 208–209). Perunova je moć identifikacije dalekosežna i posve-mašnja: on se opisuje kao onaj koji daleko gleda,⁷ svakako i oštro (kao orao, sokol), kao što je i sam iz daljine vidljiv i čujan; nema mjesta na kojem je moguće skloniti se od njegova udara (Katičić 2008: 203, 206–207). Štoviše, Perun kamenom probija grob i barem na trenutak oživljava mrtve: kao da pogađa i prodire i u prošlost, opozivljujući *prošli* događaj smrti (Katičić 2008: 248).

S druge strane, sam Perun ima čist, jasan i istaknut lik, obilježja i odnose prema svemu drugomu, bez narušavanja svojega identiteta i neprotuslovnosti. Perun se u svojem identitetu izrazito razlikuje i ističe prema svemu drugomu, i to svojim položajem na vrhu („svjetskoga drva”, ili u dvoru na vrhu planine, Katičić 2008: 79, 104–105), vlastitim obilježjima i jasnim konturama (predočen kao orao, sokol). Identitetom se posebno ističe „suho zlato” („čisto srebro”, dragulj, biser), koje je u mitu usko povezano s Perunom: Perunov (orlov, sokolov) jest „suh”, „zlatni vrh” svjetskoga drva, gdje su i „zlatne rese” (Katičić 2008: 62–64); zlato je i srebro u Perunovu dvoru na vrhu gore (Katičić 2008: 93); zlato je i Perunov oganj, koji pali i čisti (Katičić 2008: 196).

Premda Perun nije predočen kao sam (uosobljeni) identitet (Sebstvo, Jastvo, „jesam koji jesam”), ipak, kao najistaknutiji i najčvršći identitet na cijelom svjetskom drvu, i kao pogledom sveidentificirajući i strijelom svepogađajući lik, najuže je vezan uz očuvanje identiteta (vlastita i drugih predmeta), što daje dobre razloge da ga apstrakcijom od različitosti predodžbenih inačica u kojima se javlja, i pojmovnim izoštravanjem (ideacijom) razumijemo i kao „skrovit” simbol pojma identiteta.

Nadalje, Perun svojom unutrašnjom neprotuslovnošću i dosljednošću posebno naznačuje i pojam logičke mogućnosti. Neprotuslovnost i dosljednost (formalni uvjet istine) mitski su naznačene osobito zaklinjanjem Perunom kako se ne bi prekršila zadana riječ (pri sklapanju ugovora).⁸ Općenito i idealizirano, *moguće* je ono što se može pojaviti u Perunovu obzoru (vidik s vrha gore, drva svijeta) i u njegovu domašaju (gromom, munjom, olujom), kao ovaj ili onaj razlikovni lik i identitet. U Perunovu se obzoru otvara cijelo područje mogućnosti raznih predmeta i oblika –

7 „O javore, zelen bore ... na vrhu ti orle sjedi, a daleko očim gleda” (sa Šipana, Katičić 2008: 45).

8 Perunova uloga zaštite zadane riječi ima svoju usporednicu u drugim mitskim predajama. U vedskom je mitu Varuṇa „Riječ što drži zavjet” (prema Ježić 1987: 55; usp. Ježić 1987: 57 – „riječ koja veže čovjeka”, a ta je vezanost kao „omča ... kojom bog hvata prestupnike”). Prema Ježiću su Varuṇa i Mitra vjerojatno najprije bili ljudska Riječ i Ugovor, potom božanska, prenesena na vedskoga boga Gromovnika, Parjanya kao boga zavjeta, a zatim na Indru (Ježić 1987: 60, 66, v. i 98). Bogove zavjeta poznaju dakako i stari Grci, a Platōn, primjerice, spominje zakletvu pred sudom Zeusom, Apollōnom i Themidom (*Zakoni* 936e–937a, u: Platōn 1964.–1978., sv. XI) i drži neprihvatljivim da bi Atena i Zeus prouzročili kršenje zakletve ili ugovora (*Država* 379e, 1964, u: Platōn 1964–1978, sv. V).

kao različitih od njega i međusobno – Perun ih (orao, sokol) može razlikovati bolje i više nego čovjek i bilo koje drugo biće. U tom smislu držimo da se Perun može razumjeti i kao mitski ukodirana kategorija mogućnosti. Primjerice, idealizirano, možemo reći da je prostorno-vremenski moguće ono što se može javiti u Perunovu obzoru (s vrha svjetskoga drva, s vrha Perunove gore) i naći se u domašaju njegovih strijela. U tom smislu Perun ima pogled na sve strane svijeta te se katkad uzima i da je Perunâ mnogo (u neprotuslovnom smislu, zajedno s njegovom braćom ili sinovima; Katičić 2008: 118–122), svaki s pogledom na određenu stranu svijeta.

Postupak apstrakcije i ideacije koji vodi eksplicitnim pojmovima identiteta, neprotuslovlja i mogućnosti, može se pokazati i potvrditi i na povijesnom materijalu. Kao primjer navedimo kako Platōn apstrakcijom i ideacijom dekodira mitsku predodžbu čišćenja (κάθαρσις). Spomenimo prethodno da u starih Grka, slično kao što Perun gromom i munjom, kišom i olujom „pere” (udara), oslobađa i čisti od bolesti i zla („nečist”), tako čini i Zeus, i upravo je on, kako je spomenuto, bog opovrgnuća. No osobito je Apollōn, strjeljač, predočen i kao bog čišćenja: on, kao liječnik, čisti, pere i oslobađa od zla, u duševnom i tjelesnom smislu (*Kratyl*, 405a–c, u: Platōn 1964–1978, sv. IV). Prema Platōnu, „najveće i najvrjednije” (μεγίστη καὶ κυριωτάτη) od svih čišćenja jest opovrgavanje, ἔλεγχος, koje se pak temelji na načelu protuslovlja, i to tako da se pokazuje da su neka mnijenja (δόξαι) međusobno protivna, premda govore o istom i u potpuno istom smislu i obziru (*Sofist*, 230b–e). Pranje i čišćenje, upravo u filozofski glavnom smislu kao opovrgavanje, uključuju temeljne pojmove istovjetnosti i neprotuslovlja i vode pojmu mogućnosti: Platōn („Stranac” u dijalogu) naznačuje da tek čišćenje opovrgavanjem čini *mogućim* učenje, primanje novih znanja, kao što u liječenju tek čišćenje od štetnih sadržaja omogućuje primanje nove hrane (*Sofist*, 230c). Bit čišćenja, kako možemo iščitati u Platōna, jest samospoznaja (spoznaja vlastita znanja i neznanja), prema natpisu na delphijskom proročištu: „spoznaj samoga sebe”, što također vodi pojmu (vlastita) identiteta. Istodobno, kako opisuje Platōn, opovrgavanje ima i („perunovski”) karakter udara: „izbacuju” se (ἐκβολή, *Sofist* 230b) protuslovlja, sugovornik „trpi” (πάσχων, *Sofist* 230c) opovrgnuće, ljut na sebe i posramljen (*Sofist* 230c–d), opovrgavanje uključuje borbu, bijeg i napad (*Sofist* 231c).

B. Himerična zvijer (zmaj u dolini) – raznolikost i nemogućnost

Nasuprot Perunovu obzoru opće formalne organizacije svega mogućega u logičke i prostorno-vremenske identitete stoje po sebi neorganizirana *data*, čista raznolikost, „bogatstvo” tvari. Držimo da je pojam „prvobitne tvari” (*materia prima*) mitski ukodiran u praslavenskom i hrvatskom božanstvu Velesu, kojega obilježava obilje, bogatstvo (usp. *deus dator*, Katičić 2017: 121), raznolikost, preobrazba i nesvedljivost na jedan, jedinstveni oblik. Veles je bog bogatstva koji zbog preobilja svojstava nema vlastit čvrst identitet. Zaklinjanje Velesom kao stočnim bogom (po svem sudeći, kao zaklinjanje blagom, obiljem) potvrđeno je, kao i zaklinjanje Perunom, pri sklapanju ugovorâ. Velesovo se bogatstvo mitski naznačuje i njegovom dlakavošću,

kosmatošću, krznom, sve do „viška” (preobilja) njegovih atributa i njegove himeričnosti: on je i medvjed i zmaj (katkad predočen kao dijelom medvjed, dijelom zmaj), i muško i žensko (zmaj i zmija), jednom riječju, zvijer (usp. zmaj, neman, Katičić 2008: 75; s medvjedom glavom, Katičić 2008: 148; zvijer, Katičić 2008: 141).

Veles se predočava i kao praznina (Grotlo, Jama) koja obuhvaća ili guta sve bez razlike (obilje), štoviše, „proždire čisto srebro i prekrasno zlato” (koje se na taj način može vezati i uz Velesa, Katičić 2008: 148). U tom je smislu Veles „pozoj” (zmaj), koji zijeva i guta (Katičić 2010: 81, 75).⁹

Veles se može preobličiti u bilo što — stoga i jest zmija (zmaj), „už”, koja, bez vlastita oblika, poprima oblik bilo čega po čem „plazi” i lijepi se. Premda može primiti bilo koji oblik, ni u jednom se ne uobličava kao ona sama. Teži gore, vrhu, premda joj (mu) je prirodno biti na propadljivom „mjestu” dolje, pod korijenom svjetskoga drva, u močvari („moru”), mahovini, „bibavu blatu” (slično kao i indijski Vala, Pani), bez čvrstoga tla, na ulazu u podzemlje (Katičić 2008: 143, 153, 193, 209, 213, 314 itd.)

Bez postignuta identiteta i prema tome gotovo kao *nemoguće* biće, Velesu preostaje samo neograničeno preobličavanje, drugotnost, mijenjajući se, postajući drukčiji i drukčiji.

Temeljem gornjega, apstrahirajući i pojmovno izoštravajući mitske predodžbe Velesove pojavnosti, Velesa možemo pojmovno dekodirati kao raznolikost prvotne stvari, sve do suprotnosti, protuslovljâ i nemogućnosti, npr. muško i žensko, medvjed i zmija, itd., bilo koji predmet koji je u njega pretvoreni Veles, jedan koji je mnogi (jer se rađa mnogo Velesa). U skladu s time, Velesova su raznolikost i protuslovlja samo prvotna, bezgranična tvar mogućega pojmovnoga i prostorno-vremenskoga ograničenja (Perunova moć) — identifikacije i razlikovanja. Perunov boj protiv Velesa (zvijeri, zmaja s dna), kako je ovdje dekodiran, nije boj protiv raznolikosti kao takve, nego protiv razobličavanja i protiv brisanja identiteta u mnoštvu i mnogolikosti.¹⁰

Kako je poznato, Velesova pojavnost ima svoje usporednice u drugim indoeuropskim mitologijama. U vedskoj je to predaji osobito Vala, u mogućem tumačenju kao „jama”, „grotlo” (dakle praznina), ali „bogato kravama”; to je „zmaj s dna, iz badnja” (usp. Ježić 1987: 81; Ježić 2016: 27). Veles je povezan i s grčkim Pythōnom, „zmajem s dna” (Katičić 2008: 222–223, Ježić 2016: 28). Upravo je svladavanjem i ubijanjem Pythōna Apollōn (Platōnov prethodnik filozofije) preuzeo proročište u Delphima.¹¹ Ježić Velesa povezuje i s grčkim Gēryonom, kojega Hēraklo ubija blizu

9 Kako nalazimo u (Belaj i Belaj 2014: 278), na zagrebačkom bi Jarunu nekoć „došiel pozoj i pojel krave ili ljude”, s čime je u vezi i tamošnja „Pozojeva graba”.

10 U takvu pojmovnom dekodiranju, to da je raznolikost samim identitetom ne samo neponištiva nego i da mu je komplementarna i potrebna, zorno sugerira odgovarajući indijski mit u kojem Kṛṣṇa (koji ima i Velesova obilježja, kao Vala) podizanjem planine štiti pastire i stoku (bogatstvo) od gromova i potopa koje šalje Indra/Parjanya (o tom mitu usp. Ježić 2011).

11 Ako tek Zeus i Apollōn donose identitet (i samoidentitet), sasvim je u skladu s tim Schellingova

Okeana i „ulaza u podzemni svijet” (Ježić 2016: 27–28) (karakteristično, Gëryon ima „sraslo tijelo triju muževa”, Ježić 2016: 27).

Gospodar na gori i zmaj na gori

A. *Gospodar u dvoru na gori i sudac – razložnost i opstojnost*

Perunov lik, ideiziran, pokazuje se i kao mitski ukodirana forma razložnosti i opstojnosti. Peruna ne obilježava samo moć pojmovnoga i prostorno-vremenskoga razlikovanja i raspoznavanja svega mogućega nego je on i (razlošan) prosuditelj i zaštitnik istine, sam je naglašeno opstojan i zaštitnik opstojnosti. On je gospodin, gospodar, gazda, stoluje u dvoru što *stoji* na gori, tj. sjedište mu je na gori (Katičić 2008: 105–106, 98, usp. hrv. oronim „Perun” u Poljicima, Istri i Bosni). Perun je simboliziran, među ostalim, i orlom koji *sjedi* na vrhu svjetskoga drva (prema predaji sa Šipana), koje *stoji, jest (orstets)* (Katičić 2008: 61–62, 64, 45). Stolovanje na dvoru i „sjedjenje” na drvu koje „stoji”, „jest”, sugerira opstojnost i stalnost, postojanost, stabilnost. Pritom, Perun je „dobar sudac” (prema predaji s Krka, Katičić 2010: 344–345), koji „sud sudi” i „presuđuje”, „red redi” i „određuje” (Katičić 2008: 101–102), ispravlja krivdu (Katičić 2017: 95), dakle postupa razložno, prema istini i pravdi.¹² U tom bi smislu Perun bio ne samo zaštitnik držanja riječi (neprotuslovnost) nego i postojano jamstvo tom riječi (ugovorom) zasnovane zbilje (zbiljskih odnosa) i opstojnosti.

Kao usporednica, Perun je u toj ulozi sličan indijskomu Mitri („Ugovor”), koji pazi na ugovorno uređene i utemeljene odnose i pravdu.¹³ Slično, ali već i kao Platōnova filozofska ideacija, vidimo da su Zeus na Kreti i Apollōn u Sparti utemeljitelji zakonitosti („zakonodavci”), pravednoga i razumnoga (vođc) poretka (Zakoni 624a, 632c–d, 662c), i da je jednakost (u istinskom smislu) stvar Zeusova „suda” (κρίσις, Zakoni 757b) – pritom su pojmovi suda, pravednosti i zakonitosti već apstraktni i filozofski.

Perun je sam najizravnije i najočitije zbiljski, istinit i djelatan. Njegova je zbilja izravna nazočnost, on je „licem u lice” već tu, kao, primjerice, pri upućenoj mu molitvi za ozdravljenje i izlječenje (Katičić 2017: 97, usp. 99). Perun zbiljski djeluje (*actus*), i to u skladu sa svojim pravednim sudom, razložno, te ulazi u boj za obranu istine i pravde. Perunovo je djelovanje najintenzivnija zbilja i nazočnost, on je sâm grom i oganj, njegova je riječ „trijesak”, kojima se uspostavljaju red i pravda. – Us-

---

napomena da su prije Zeusa, u Kronovo doba („kronovska pomutnja svijesti”), bića presezala (*übergreifen*) jedno u drugo i međusobno priječila slobodan razvoj, te da su bogovi bili promjenjiva lika i značenja (Schelling 1976: sv. 2, 662).

12 Da je mit, kako ovdje sugerira Perunov lik, u bitnom vezan uz priopćavanje istine (što se ostvaruje i samim imenima bogova, njihovom etimološkom i atributskom prozirnošću), a ne tek pričanje priča, v. Ježić 1987: 41.

13 Usp. „Ugovor, govoren, plemena stroji. // Ugovor drži Zemlju ko i Nebo. // Ugovor oranice zre netremce. // Ugovoru masleni uljev lijte.” (Ježić 1987: 52).

poredivo s time, i Parjanya, kao Grom, „udara u bjesove i zločince” (Ježić 1987: 45). A od Mitre potječe superlativni intenzitet: „Najkrjepči, Ugovore, smrtnik bio / /koji, Odrješo, poštuje tvoj zavjet” (prema Ježić 1987: 53).

Zbog Perunova stolovanja u dvoru na gori i sudovanja prema istini i pravdi, kao i zbog najintenzivnije djelotvornosti, možemo u njegovu liku odčitati mitski kodirane formalne pojmove razložnosti te zbilje i opstojnosti („nulta” modalnost). Ti su pojmovi već gotovo dani u samoj mitskoj predaji, premda u konkretiziranom i zornom obliku:¹⁴ sud i suđenje prema pravdi i istini već jasno impliciraju razlog i razložitost, a stolovanje (na gori) i sjedenje na vrhu stabla koje stoji, gotovo izričito govore o opstojnosti. Alternativno možemo umjesto opstojnosti, temeljem istinitosti i Perunova čina (najintenzivnijega djelovanja), govoriti i o Perunovim likom ukodiranom pojmu zbilje (aktualnosti).

B. Zmaj na gori (napadač i zaprjek) – oponašanje i tvarno gibanje

Nasuprot Perunu, Velesa možemo razumjeti kao mitski simbolizirani pojam privida i granične opstojnosti. Takvo nam se shvaćanje otvara na temelju teksta i spomenutih interpretacija (Katičić, Ježić). Evo glavnih elemenata za takvo shvaćanje. U Velesa ne nalazimo suda i pravde, koji osiguravaju istinu, nema čvrstoga bitka i opstojnosti: Veles stvara privid istine, oponaša i skriva se pod bilo što. (Katičić 2008: 173, 191–192, 197). On je zmija ili zmaj, „už”, koja „prilijepljena” „puže” po tlu (Katičić 2008: 75, 211 bilj. 24), tj. oponaša tlo, odnosno to je „zmija što je ležala na gori” (Katičić 2008: 212, 213–214), zmija/zmaj „polegao na planini” (Ježić 2016: 27, 29, Ježić 1987: 94), oponašajući vrh planine. Ispod svega skrivanja, privida, oponašanja, preostaje samo tvarno gibanje: pružanje, puzanje, plaženje — s jedne strane kao tvarno širenje, rast, „nadimanje”, bujanje, prodiranje, a time i zatvaranje, zaprječivanje (vodenoga toka¹⁵), „otpor” (Ježić 1987: 71,73,80), a s druge kao povlačenje, bijeg, smanjivanje. Odgovarajući tomu, mit kazuje da Veles ništi a) druga bića i b) samoga sebe:

- a) kao ljuti, ognjeni zmaj i kao otrovnica, djeluje negativno, ništi, niječe, uništava, priječi; protivnik je koji napada, nasrće (Katičić 2008: 136, 105, 72, 73, 75, 79, 82, 204); tvarnom se silom uspinje, „plazi” na vrh gore (usp. toponime *Veliki Plazur*, tj. Sv. Jakob, i *Mali Plazur* u „velikom zagrebačkom trokutu”, Belaj i Belaj 2004: 272–274); i na vrhuncu napada samo oponaša vrh gore na koju je „polegao”; a pri svojem pokopu, ležeći „ubijen”, još se uvijek izdiže nad zemlju kojom biva zasipan (Katičić 2008: 182–184, 193);

14 V. Katičić 2007, 313–315: „pravda” je tu konkretizirana kao sudski postupak, a „sud” je postupak ispravljanja krivoga. No taj postupak uključuje dijalog, suprotna stajališta i, povijesno, priprema je dijalektike i filozofije (Katičić 2007: 316–317).

15 Kao indijski Vṛtra, Zaprjek: „Kako mu je raslo tijelo, priječio je (zatvorio u sebe) bujice (slijevanje)” (Yāska, prema Ježić 1987: 71–72).

- b) pred Perunovim udarima, bježi, sklanja se i skriva (Katičić 2008: 173, 195–197, 207); na rubu raspoznatljivosti i opstojnosti, u dalekoj, mračnoj, zarasloj šumi, pretvara se u jedva vidljivo drvo, kojemu je govor šum vjetra (Katičić 2008: 175).

Prema svem, Velesova je zbilja granična, svodi se na nestalnost gibanja: širenja i povlačenja, rasta i nestajanja, na bezličnu i granično opstojeću tvarnost. To je pružanje, širenje do vrha svijeta, ali i nestajanje u daljini preko „mora”, pod zemljom, u zarasloj šumi (dok je Perun tu, Veles je daleko, treba ga tek naći; Katičić 2017: 99).

U grčkom mitu Velesove otpovjednike, prema Ježić 2016: 29–30, 28, nalazimo u golemim Titanima i Gigantima, protiv kojih se sa svojim pomagačima bori Zeus, kao i u Hydri, s kojom se bori Hēraklo.¹⁶ U Platōna nalazimo potvrđene filozofsku apstrakciju i ideizaciju također i tih mitova. Osobito upada u oči Platōnov naziv *gigantomakhia* (Zeusov boj s Gigantima) za stalnu borbu između ontološkoga redukcionizma na gibanje (pokretna, promjenjiva tjelesnost) i ontološkoga redukcionizma na mirovanje, „stajanje” (nepokretne, nepromjenjive ideje) (*Sofist* 246a–c, 248e, 249c–d). Ta borba ima puno sličnosti i s Perunovim bojem za čvrsta i postojana načela pravde (očuvanje pravde i istine), protiv Velesa, koji ih remeti, prijeći i niječe stalnim gibanjem i upornim pružanjem prema vrhu (gdje je sjedište pravde). Umjesto isključivosti i prijepora između nepokretnih („ukočenih”) principa i neprestana gibanja, Platōn zaključuje da bitak uključuje i stajanje i gibanje pa ga valja shvatiti, među ostalim, kao „moć radnje i trpnje” (δύναμις τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν).

Kralj kraljeva i vladar podzemlja

A. Kraljevima kralj – cjelovit ustroj i nužnost

Naposlijetku, Perunov je lik vladarski, kraljevski; on je „kraljevima kralj”, vladar cijeloga svijeta. Stoga držimo da se Perun može shvatiti i kao mitski simbolizirani pojam *cjelovitosti*. Perun ustrojava cjelinu svijeta, daje joj i održava njezinu strukturu, poredak i sklad. Pogledajmo detaljnije Perunove attribute koji upućuju na spomenute pojmove. Prema mitu, Perun je najviši vladar („kraljevima kralj” v. Katičić 2008: 230, 206 bilj. 18),¹⁷ i prema Prokopiju „gospodar svega” (Katičić 2008: 263). Perunovo je kraljevstvo cjelina triju dijelova, koji obuhvaćaju sav svijet: 1. nebo, 2. zemlju, podnebeski svijet, 3. donji svijet, podzemlje (nebesko, zemaljsko i podzemno

¹⁶ Hydru obilježava eksponencijalni rast njezinih glavā — usp. Platōnovu ideizaciju kao sofističko umnažanje govora (λόγος, *Euthydem* 297c, Platōn 1964–1978: sv. 2).

¹⁷ Perun je vladar (Katičić 2008: 225), „kralj Grom”, „kralj Oganj” (Katičić 2008: 227, 229, 230, 260), njegovu vlast simbolizira zlatno žezlo (Katičić 2008: 145), gore je (Katičić 2017: 102), na dominantnoj gori (Katičić 2008: 114), vrhovni je kralj (Katičić 2017: 97), otac (Katičić 2008: 230–231).

kraljevstvo). Perun uspostavlja ravnotežu reda i nereda (Katičić 2008: 193, 199, Katičić 2017: 83, 122, 125), čuva i održava pravedan poredak, sklad.

Ustroj je svijeta u mitu katkad predočen „svjetskim drvom” („stožer svijeta”), s tročlanom strukturom 1. zlatni vrh, 2. sredina, 3. korijen (Katičić 2008: 62, usp. 51, 54–55, 74, 79, 311), kao i strukturom 1. vrh gore (dvor), 2. padina gore, 3. dol, „more” (voda, močvara) (Katičić 2008: 103–104, 115–118). A taj ustroj kao cjelina pripada Perunu jer mu pripada svjetsko drvo, koje se nalazi u njegovoj gori (Katičić 2008: 111, 116). To je i ustroj prema kojem se interpretira zemljište, neposredno životno okružje (za hrvatski prostor usp. Katičić 2008: 115–117 i tri posljednja poglavlja, Katičić 2014). On je katkad definiran, osobito u hrvatskom slučaju, „svetim trokutom” s najduljom stranicom između Perunove i Velesove točke — treća je točka Mokošina (Perunova supruga), koja otvara podstrukturu što ju niže samo ukratko spominjemo, a odnosi se upravo na način podređivanja dna pod vrh, tj., pojmovno, tvari pod oblik.

Ustroj svijeta i način kako ga Perun uspostavlja i održava, upućuje na pojam *nužnosti*. Bez Perunova poretka i strukture, bit kojih je obuzdati tvarne, bezoblične sile (Veles), cjelina se urušava. A sredstva i oružja kojima se Perun pri uspostavi i obrani ustroja cjeline služi, imaju svoju mehaniku, koja također funkcionira prema unutrašnjoj nužnosti. Grom, oganj i oluja, kojima se Perun služi, nisu prirodne pojave (kao Velesov oganj; usp. zmaj koji „pušta plame”, Šipan, Katičić 2008: 77–78, 147), nego Perunova tehnologija, tehnička sredstva u obrani i održavanju strukture svijeta. Perun je (sa svojim sinovima) također i tvorac te tehnologije. A u njoj se očituje nužnost, primjerice „silogistička” nužnost u strukturi luka i strijele: tetiva luka odapinje strijelu, a na strijelu je pričvršćen kameni vršak, prema tome tetiva odapinje vršak; tj. kameni je vršak supsumiran pod strijelu, a ona pod tetivu luka. Takva je, naposljetku, i cijela struktura svijeta: korijen je pod stablom a stablo pod vrhom; stoga je stablo sredstvo pomoću kojega se korijen supsumira pod vrh. Ta je struktura, kao i nužnost njezinih unutrašnjih odnosa, predmet „svetoga znanja”, „skrovita istina o ustrojstvu svijeta” (Katičić 2008: 198, usp. Katičić 2008: 126–127), koju izriču obredni tekstovi.

Zanimljivo je primijetiti da Platōn, koji često rabi analogne tročlane strukture (nebo–zemlja–podzemlje, um–volja–požuda, vladari–čuvari–proizvoditelji), čovjeka razumije kao obrnuto, „nebesko drvo”, s korijenjem na nebu, odakle se spušta i grana prema zemlji (*Timaj*, 90a–b). Kontinuitet je mitske slike očit, ali perspektiva naznačuje obrat iz svakodnevnoga načina gledanja u duhovni i pojmovni, što obilježava, među ostalim, i filozofiju i znanost.

B. *Vladar podzemlja, protivnik – djelomičnost i kontingentnost*

Držimo da se u Velesu mogu pronaći mitski ukodirane djelomičnost i kontingentnost. Pogledajmo neke karakteristične opise Velesa. Njegovo je kraljevstvo dio u strukturi cjeline i to na dnu, dolje (on je podređeni vladar, podređeni kralj), u podzemlju (Katičić 2018: 213 – kralj Ir), pod svjetskim drvom. Dok Perun čuva i brani cjelinu, Veles ju ruši i želi se samovoljno nametnuti cjelini. Umjesto Perunove pravedne

vlasti i poretka Veles ima cilj za sebe osvojiti vrh gore (svjetskoga stabla), samovlast umjesto pravedne vladavine, nametanje vlastita parcijalna interesa umjesto pravedno usklađenih interesa svih dijelova u cjelini.

Kao Perunov protivnik Veles ruši ustroj i poredak koji je nužan za sklad cjeline. Veles je Črt („rovač”, ruje, brazda zemlju, Katičić 2010: 81) — podriva, potkopava strukturu cjeline i čini ju nestabilnom, dakle remeti unutrašnju nužnost strukture, unosi kontingentnost. On čini nevolje, unosi nesklad, nered, kaos. Nadalje, Veles se umjesto alata, oružja, koji tehničkom nužnošću proizvode ciljani učinak, služi prirodnom silom i nasiljem. Mit kaže da voda ispire korijen, a kuna (hermelin), koja je uz vodu, podjeda korijen pa stablu prijete sušenje (Katičić 2008: 82). Oganj kojim Veles prijete, organski izlazi iz njega („pušta plame”).

Moguća je grčka usporednica Velesu rušitelju mit o čudovištu Typhōnu.¹⁸ Platōn pročišćava i „ideizira” mit o Typhōnu do pitanja o samospoznaji:

„istražujem ... sebe, zapada li me biti zvijer zamršenija (πολυπλοκώτερον) i strašnija od Typhōna, ili sam pitomije i jednostavnije biće, s udjelom po naravi na nekoj božanskoj i smjernoj (ἄτρωφος) sudbini” (*Phaidro* 230a, u: Platōn 1964.–1978., sv. I).

Riječ je kako o prosudbi vlastita identiteta, tako, čini se, i o uklapanju u božanski poredak i u okvire općega ustroja svijeta. Na tom je mjestu u *Phaidru* Platōn izričit o svojoj metodologiji u pristupu mitu: ne zanima ga (naturalističko) istraživanje i ispitivanje vjerojatnosti pojedinih mitova i mitskih bića i čudovišta, nego prihvaća mit kako je uobičajeno (πειθόμενος δὲ τῷ νομιζομένῳ περὶ αὐτῶν) te ga potom svodi na pitanje samospoznaje, tj. na filozofiju (*Phaidro* 230a).¹⁹

Napomena o uzročnoj strukturi

Razloženu strukturu ovdje hipotetički dopunjavamo i naznačujemo strukturom povezivanja i prožimanja oblika i prvotne tvari temeljem triju dobro rekonstruiranih likova u praslavenskom mitu i njegovoj hrvatskoj predaji. Tu je *pretpostavku* potrebno dodatno potvrditi:

1. U liku Mokoši — koja na vodi prede nit što određuje (mjeri) čovjekov vijek i od nje je istkan cijeli svijet; koja udjeljuje (pušta) i uskraćuje (Katičić 2011: 216–222) — možemo pronaći skrovito naznačen pojam drugotne tva-

18 Ježić upozorava na dvostrukost Typhōnove naravi (zmaj „s dna” i „polegao po planini”) i na moguću metatezu imena *Pythōn* (Ježić 2016: 30–31).

19 U osnovi je sličan pristup, primjerice, Schellingov (mitologija kao samoobjašnjavajući izraz i opis unutrašnje nužnosti razvoja ljudske svijesti, Schelling 1976, sv. 2) kao i Wittgensteinov (mit nije zabluda, nego izraz i simbol događajâ ljudskoga života, Wittgenstein 1989).

ri (*materia quantitate signata*), koji je (tomistički) i načelo individuacije (npr. čovjeka u njegovu vijeku).

2. U liku Jurja (Jarovit), Perunova sina, odgojena u Velesa — koji na povratku iz Velesova kraljevstva u Perunovo budi i oživljava cijelu prirodu — možemo pronaći mitski simboliziran pojam pokretačkoga uzroka (*causa efficiens*) (npr. „Kud Jura hodi, tud pole rodi”, prema Katičić 2010: 9–10, 12, 105–106).
3. Juraj i Mara – kad se po povratku Juraj vjenča s Marom, Perunovom kćeri — mitski simboliziraju pojam svršnoga uzroka: međudjelovanja u kojem se ostvaruje svrha.

Zajedno s prethodno raščlanjenom formom (identitet, razložnost, cjelovit ustroj), shvaćenom kao formalni uzrok, ta tri pojma (drugotna tvar, pokretački i svršni uzrok), u nadogradnji na pojam prvotne stvari, očito opisuju aristotelovski četverouzročni sustav.²⁰ Sveukupno, analizirane aspekte možemo prikazati Tablicom 1.

<i>Oblik (forma) – prvotna tvar (materia prima)</i>			<i>Spoj oblika i stvari (sadržaj)</i>
<i>Perun – Veles</i>	<i>Mitska svojstva i odnosi</i>	<i>Apstrakcija, ideacija</i>	
gromovnik – himerična zvijer, zmaj u dolini	- „pere”, udara, čisti – zijeva, guta; - suhi vrh, čisto zlato – dlakavost, kosmatost	- identitet, neprotuslovnost – raznolikost, protuslovlje; - mogućnost – nemogućnost	Mokoš → drugotna tvar (<i>materia secunda, signata quantitate</i>), načelo individuacije
gospodin na dvoru, sudac – zmaj na gori	- sudi po pravdi – odupire se, skriva se, bježi; - spašava, brani – pruža se, puži, nasmrće; - oslobađa – priječi	- razložnost (suda), istina – privid, oponašanje; - stabilnost – nestabilnost; - opstojnost – neopstojnost; - djelovanje – trpnja	Juraj → pokretački uzrok
kralj kraljeva – vladar podzemlja	- sklad – nesklad; - ustrojava – potkopava, ruši	- cjelovitost, potpunost – djelomičnost, nepotpunost; - nužnost – nenužnost	Mara i Juraj → svršni uzrok, međudjelovanje

20 Takav uzročni sustav možemo u općim crtama prepoznati i u Kantovim kategorijama, premda je u Kanta pojam uzroka sveden na pokretački uzrok i međudjelovanje (uzajamnost) — pri čem je potomnjemu oduzeta konstitutivna svršnost — pa su tri kategorije (supstancijalnost, uzročnost, uzajamnost) svedene na „relaciju”. Oblik je (u najužem smislu) modalnost (mogućnost, zbilja, nužnost), koja je pak, u logičkom smislu, redom povezana s trima logičkim načelima (protuslovlja, dostatnoga razloga i razdiobe, tj. isključenoga srednjega između protuslovno oprječnoga) (B 106–109 u Kant 1911; Kant 1922: 45). Uzgred, vezano uz identitetni aspekt oblika, usp. i Kantov „posvemašnji *identitet* samosvijesti” nasuprot zorno danoj „*raznolikosti*” (B §16).

Hrvatska – od mita do filozofije

Kako je drugi gore opisani formalni moment — razložnost, sud i opstojnost — u mitu najizričitiji, nije neobično da upravo u njem treba ponajviše tražiti povijesno podrijetlo filozofije. Praslavenski postupak suđenja, pokazuje Katičić, pravda kao „ispravljanje krivoga”, uključuju „govor i protugovor” (v. bilj. 14 gore), kojima se pomoću dokaznih razloga želi odlučiti o temeljnom pitanju oblika „jest li tako ili nije?” — kako je potvrđeno i u hrvatskim kasnijim pravnim dokumentima. A takva je opća forma podudarna s onima u drugim indoeuropskim tradicijama (primjerice, indijskom i grčkom) i podrijetlo je dijalektike i filozofije (Katičić 1990: 83–84, Katičić 2007: 316–317). No suđenje i sudska rasprava uklopljeni su u širi pojmovni sustav: s jedne strane prepoznaje se i ne dopušta protuslovlje, a s druge se strane traži odluka između dvaju protuslovnih govora jer se razumije da oni čine cjelinu mogućih odgovora o onom što je slučaj. Uočavamo da su i logička načela neprotuslovlja i isključenoga srednjega ovdje u temelju suđenja, kao što je to i načelo razložnosti („dostatnoga razloga”) jer se za svaku tvrdnju traži opravdanje (svjedoci, „znamenje”, Katičić 1990: 80). Kako se motivom suda i pravde dopire sve do indoeuropske starine, nije neobično da upravo pojam „pravde” nalazimo kako u začetcima pisane filozofije u raznim predajama (za Grčku i Parmenida, u usporedbi s Uddālakom u indijskoj predaji, usp. Ježić 2016), tako i u filozofiji nastaloj stoljećima poslije (usp. primjerice, Kantovo motiviranje transcendentalne dedukcije kao odgovora na *quaestio iuris*, B 116–117, u: Kant 1911).

Sve nam to otvara i pogled na genezu hrvatske filozofske misli, koju očito možemo pratiti unatrag do praslavenskih korijena hrvatskoga društva implementiranih kulturnom i civilizacijskom slavenizacijom hrvatskih plemena. Na tom su se pojmovnom sloju ostvarili i utjecaji antike i kršćanstva. Kršćanstvo je otvorilo perspektivu apsolutnoga stajališta,²¹ u kojoj sam svijet kao cjelina ima početak (iz ničega, stvaranje) i definitivni kraj (posljednji sud). Stoga se pitanja identiteta (čistoće), razložnosti i ustrojene cjeline sada postavljaju radikalno i zaoštrano. To uočavamo na primjeru Trpimirove darovnice (852.), upravo u dijelu teksta (arenga) koji se može smatrati vjerodostojnim.²² Perspektiva definitivnoga početka i kraja proizvodi posvemašnju nesigurnost: ponajprije se pojačava velesovski moment promjene i drugotnosti (umom se i vjerom ne spoznaje u vremenitom svijetu ništa stalno),²³ a osjetilna je spoznaja nedostatna jer se odnosi samo na ono što je neposredno dano.²⁴ Naposljetku, rezultat je grješnička samosvijest (*ego ... peccator*), neznanje o posljednjem danu i času (*incertus de die nouissimo et hora quam nescit homo*) i velika zabrinutost za

21 Praslavenski „bog” nije svevišnji, svemoguć, sveznajuć (Katičić 2017: 79).

22 Usp., primjerice, Matijević-Sokol 2010: 15. Za analizu u kontekstu početaka hrvatske filozofije v. Kovač 2021: 170–175.

23 „... cuncta per tempora facta mansisse delabissime succedentibus alia alternis...” (Kostrenčić 1967: 4).

24 „... nihil corporeis membris uidere, audire aliud ualemus, nisi ea quę presentantur et scripturarum auditio obtutibus pandet” (Kostrenčić 1967: 4).

svoju dušu (*sollicitus nimis animae meae*) (Kostrenčić 1967: 4). Mitska zagonetnost očito ne nudi zadovoljavajući odgovor, nego je rješenje, po zajedničkom (razložitom) vijećanju (*commune consilium*), pronađeno u ustrajnom obraćanju Bogu, Gospodinu, koje će biti omogućeno izgradnjom samostana (Kostrenčić 1967: 4), tj. institucionalnim ustrojavanjem vjerskoga života i obrazovanja usred vremenitoga svijeta.

Zaključna napomena

Tri promatrana aspekta Perunova lika, kako sugeriraju gornje analize, na skrovit način naznačuju formalne pojmove identiteta i mogućnosti, razloga i opstojnosti, cjelovita ustroja i nužnosti. Tim su aspektima oprjeka tri strane Velesove pojavnosti, koje mitski kodiraju odgovarajuće negativne pojmove. Praslavenski mit i način kako je ostvaren u hrvatskoj predaji već u sebi sadrže korijene filozofije i znanosti te u njima valja tražiti i začetke hrvatske filozofske misli. No kroz indoeuropske korijene praslavenskoga mita, te u skladu s argumentacijom za hipotezu o „zajedničkom mišaoenom ili filozofijskom nasljeđu” iz praindоеuropskoga doba (Ježić 2016: 85–90, 93), pokazuje se da bi u gore analiziranim formalno-materijalnim aspektima i začetci hrvatske filozofske misli mogli imati ne samo indoeuropske usporednice nego i dublje zajedničke indoeuropske korijene.²⁵ Dodatno, povijesni korijeni filozofske sastavnice ukodirane u hrvatskoj mitskoj predaji upućuju i na neku opću, ali izvornu pojmovnu srodnost dvaju u Hrvata usvojenih jezičnih izričaja, uključenih i u rano-srednjovjekovnim početcima izričite filozofske misli: književnoga latinskoga jezika i hrvatskoga. To ujedno pridonosi i boljemu razumijevanju unutrašnjega jedinstva dosadašnje povijesti hrvatske filozofije kao cjeline.

Popis literature

- BAZALA, Albert 1970. Mudrost grčkog naroda u priči i pjesmi. U: BAZALA, A. *Heziod, Poslovi i dani; Mudrost grčkog naroda u priči i pjesmi: 57–184*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BELAJ, Vitomir; Juraj BELAJ 2014. *Sveti trokuti: Topografija hrvatske mitologije*. Zagreb: Ibis grafika, Institut za arheologiju, Matica hrvatska.
- IVANOV, Vyačeslav Vsevolodovič; Vladimir Nikolajevič TOPOROV 1974. *Issledovanija v oblasti slavjanskih drevnostej: Leksičeskie i frazeologičeskie voprosy rekonstrukcii tekstov*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.
- JEŽIĆ, Mislav 1987. *Ŕgvedski himni: Izvori indijske kulture i indoeuropsko nasljeđe*. Zagreb: Globus.

25 Primjerice, formalne sastavnice identitet, razložan sud i ustrojavanje cjeline, izlučene iz mitskih predočaba o Perunu, mogle bi se analizirati u usporedbi sa sopstvom, budnošću i razborom u njihovu metaforički prikazanom uzročnom sklopu (*Kaṭha-upanišad* 1,3,3, prema Ježić 2016: 68, usp. i interpretaciju u Ježić 1999: 82–83): „Sopstvo junak u kolima, // kola su tijelo, moraš znat. // Budnost mu je uzdodrža, // a razbor, moraš // znat, vođica.”

- 1989. *Mišljenje i riječ o bitku u svijetu: Filozofsko-filološki ogledi*. Biblioteka Filozofska istraživanja 20. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- 1999. *Āgvedske upanišadi: Aitareya i Kauṣītaki*. Zagreb: Matica hrvatska.
- 2011. Kṛṣṇa diže goru Govardhanu: Pobjeđuje li to Veles Peruna u indijskoj predaji? U: ALJINOVIĆ I. i dr. (ur.) *Perunovo koplje*, Studia mythologica Slavica, Supplementum 4: 99–107. Ljubljana: Inštitut za arheologiju ZRC SAZU, Založba ZRC.
- 2016. *Hellada i Indija: Poredbenofilozofijske rasprave*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, Školska knjiga.
- KANT, Immanuel 1911. *Kritik der reinen Vernunft*. 2. izd. 1787. Kant's gesammelte Schriften 3. Berlin: Reimer.
- 1922. An Carl Leonhard Reinhold: 19. Mai 1789. U: *Kant's Briefwechsel* 2: 40–48. Kant's gesammelte Schriften 11. Berlin, Leipzig: de Gruyter.
- KATIČIĆ, Radoslav 1989–1990. Praslavenski pravni termini u Vinodolskom zakonu. *Slovo* 39–40: 73–85.
- 2007. *Litterarum studia: Književnost i naobrazba ranoga hrvatskoga srednjovjekovlja*. 2. izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
- 2008. *Božanski boj: Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika.
- 2010. *Zeleni lug: Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika.
- 2011. *Gazdarica na vratima: Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska.
- 2014. *Vilinska vrata: I dalje tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska.
- 2017. *Naša stara vjera: Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis, Matica hrvatska.
- KOSTRENCIĆ, Marko (ur.) 1967. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae at Slavoniae*. Vol. 1. Zagreb: Izdavački zavod JAZU.
- KOVAČ, Srećko 2021. Dom i svijet hrvatske filozofije: Struktura i povijesni aspekti. U: KUTLEŠA, S. (ur.) *Domovina, zavičaj, svijet: Zbornik radova povodom 90 godina života Ede Pivčevića*: 155–176. Zagreb: Institut za filozofiju.
- MATJEVIĆ-SOKOL, Mirjana 2010. 1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 25: 9–19.
- PLATŌN 1964.–1978. *Plato in Twelve Volumes*. Grčki i engleski. Pretisak. Cambridge: Harvard University Press.
- 1975. *Protagora, Sofist*. Prev. RAC, Koloman i Milivoj SIRONIĆ. Zagreb: Naprijed.
- SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph 1976. *Philosophie der Mythologie*. Sv. 1–2. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Pretisak izdanja iz 1856. i 1857.
- SWIFT RIGINOS, Alice 1976. *Platonica: The anecdotes concerning the life and writings of Plato*. Leiden: Brill.
- WITTGENSTEIN, Ludwig 1989. Bemerkungen über Frazer's *Golden Bough*. U: Wittgenstein, L., *Vortrag über Ethik: und andere kleine Schriften*: 29–46. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.